

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВЕН СТАТУТ НА БЪЛГАРИЯ И "НОВИТЕ ЗЕМИ" И СЪДБАТА НА ТЯХНОТО ЕВРЕЙСКО НАСЕЛЕНИЕ (1941 – 1944)

Гл. ас. д-р Спас Ташев

Водеща линия в българската външна политика след края на Първата световна война е стремежът към мирна ревизия на границите. Задължително условие за успеха на такъв мирен ревизионизъм е България да се възползва от противоречията между Великите сили, но да запази своя неутралитет. Опити за продължаването на тази външна политика се наблюдават и след избухването на Втората световна война през септември 1939 г. Така например на 22 октомври 1940 г. цар Борис III, в отговор на поканата на Адолф Хитлер България да се присъедини към Тристранния пакт, пише, че би било по-добре страната да запази своя неутралитет: „От гледна точка на ситуацията на Балканите, според мен би било по-добре за България да продължи сегашната политика за по-дълго време. В противен случай аз предвиждам усложнение, които няма да бъдат благоприятни нито за България, нито за Германия“. През същия период Италия прави подобен опит за привличането на България. На 17 октомври 1940 г. Мусолини уведомява цар Борис III чрез личния си пратеник на Филипо Анфузо, че ще започне акция срещу Гърция и му предлага страната да си вземе териториите, към които има претенции. Царят си дава сметка, че подобно предложение има за цел да въвлече България, поради което „категорично отказва“.

В края на 1940 и началото на 1941 г. обстановката в Европа и на Балканите рязко се изменя, поради което идеята за запазване на българския неутралитет се оказва невъзможна за по-нататъшна реализация. На 18 декември 1940 г. Хитлер окончателно одобрява директива № 21, в която подробно са разработени плановете по „Операция Барбароса“, разглеждаща предстоящото нападение над СССР. В директивата се предвижда приготвянията за нападението да бъдат завършени до 15 май 1941 г. В хода на тази операция Германия се стреми да си гарантира десния фланг, който е застрашен от проточилата се итало-гръцка война и намиращите се на гръцка територия английски войски. За целта Хитлер решава да се притече на помощ на Мусолини, а намиращите се на румънска територия германски войски трябва да преминат през България и евентуално през Югославия.

Започва засилването на дипломатическия натиск на нацистките власти върху Белград и София за включването им в Оста. Единственият възможен ход на цар Борис III вече не е да отхвърля по принцип присъединяването към пакта, а да моли за отсрочка, най-вече за да се увери, че и Югославия върви по същия път. На 13 февруари 1941 година премиер-министърът на Кралство Югославия Драгиша Цветкович заедно с министърът на външните работи Александър Цинцар-Маркович, по време на официалното си посещение в Германия, получават настойчива покана от Йоаким фон Рибентроп и Адолф Хитлер страната им да се присъедини към силите на Оста. На 25 март 1941 г. Кралство Югославия официално се присъединява към Тристранния пакт.

В създалата се ситуация България няма ползнен ход. Реакцията на царя е отразена в дневника на министър-председателя Богдан Филев, който след завръщането си от срещата с Хитлер на 4 януари 1941 г. пише: „В първия момент Царят каза, че предпочита да абдикира или да се хвърлим в обятията на Русия, макар и да се болшивизираме. Той... гледал какво ще стане с народа“. В своите спомени заместник-председателят на Народното събрание Димитър Пешев, обявен за Праведник на света заради дейността си за спасяване на българските евреи, по този повод е констатирал: „Когато е предстояло неизбежното – в България да влезнат чужди войски (хитлеристки, б.м.) и то в една съдбоносна война, трябвало е да се реши в какво качество тези войски ще влезнат“.

На 20 януари 1941 г. на заседание на министерския съвет официално е прието решение за присъединяването на България към пакта. На 9 февруари българският посланик в Берлин Първан Драганов предава на Рибентроп позицията на България, която се състои в следното:

1. Да се отложи присъединяването на България към Тристранния пакт до идването на германски войски;
2. Да се направи необходимото за успокояване на съседите на България;
3. Да се потвърди писмено, че България ще получи Тракия;
4. Германия да не иска българско участие във войната и да изпрати достатъчно войска на Балканите.

Така поставени, българските искания разкриват няколко важни аспекта на политическата ситуация към момента. На първо място

това е проблемът за характера на присъствието на чужди войски в България. Съгласно принципите на международното право, единствената законова възможност е това да бъде само по силата на влязъл в сила двустранен или международен договор. Отлагането на присъединяването на страната към Тристранния пакт след навлизането на германски войски противоречи на правните принципи. Тази позиция на властта в София обаче има своето ясно дипломатическо послание, а именно, че държавният суверенитет е поставен под въпрос, тъй като нацистките войски нямат юридическо основание за присъствието им на българска територия.

Известно е, че българският външен министър Иван Попов е настроен скептично към присъединяването на България към пакта. Въпреки това той е определен за член на делегацията, която е трябвало да замине за Виена за подписването на договора за присъединяване. Попов решава да не си подава оставката, а да обяви, че е болен и така да избегне посещението си във Виена. Поради тази причина българската делегация е водена от министър-председателя проф. Богдан Филев. Той на 1 март 1941 г. в 13,35 ч. в двореца Белведере подписва протокол за присъединяването на България към Тристранния пакт.

Ето каква оценка дава Мусолини на разглежданите събития на Балканите. На проведената във Виена на 25 март 1941 г. среща между Хитлер и граф Чано, последният предава мнението на Мусолини: „От политическа гледна точка на Дучето смята, че ако се погледне назад към последните събития на Балканите, италогръцката война може да се разглежда като логично събитие, пожелано от Провидението, защото това е катализирано цялостната балканска ситуация в полза на Оста. Трябва да си дадем сметка, че единствено поради перспективата за гръцка плячка България и Югославия се присъединиха категорично към Оста, защото в противен случай би се запазило тяхното двусмислено поведение и биха представлявали опасност за Оста“.

Характерна особеност при навлизането на немските войски в България е, че това става на 1 март 1941 г. в 12.01ч. За да влезе в сила протокола по присъединяването, Народно събрание в София е свикано на следващия ден - 2 март 1941 г., за да одобри направената от българското правителство декларация. Навлизането на немските войски на българска територия преди да е влязло в сила присъединяването на България към Тристранния пакт от гледна

точка на международното право означава погизване на българския суверенитет от страна на Хитлер. Този случай е разгледан в донесение от 3 март 1941 г. на германският посланик в Москва за разговора му със съветския външен министър Молотов. В документът се съобщава, че Германия е информирала СССР, че на 1 март 1941 г. германските войски са навлезли в България. По този повод Молотов написва и връчва неформален меморандум, в който германското навлизане е наречено „военна окупация на България“. Изключително важен е изводът, до който по същото време достига турската дипломация. В секретна телеграма на германската легация в София от 10 април 1941 г. относно позицията на Турция към България се съобщава, че Анкара „е убедена в искреността на българското становище, но от турска гледна точка българите по-нататък не са господари на положението и техните решения“.

По-късно схващането за фактическа окупация се споделя и от бившия народен обвинител от еврейски произход Ели Барух, който през 1960 г. в Тел Авив пише, че „германските власти... окупираха България“. Натан Гринберг, също български евреин и един от изследователите на този период отбелязва: „България представляваше окупирана страна с привилегия на привидна самостоятелна власт, едно състояние, необходимо за заблуждение и използване от страна на Хитлер“. Тези изводи са съвсем точни, защото България е фактически окупирана, когато формално се присъединява към Тристранния пакт. Италианският изследовател Габриеле Нисим стига до извода, че през онзи период България няма друг полезен ход. „В онзи момент е невъзможно българин да намери алтернатива, която да не означава унищожаването на страната“.

Вторият значим въпрос е за характера и международно-правните последици от водената от Германия и нейните съюзници война срещу Югославия и Гърция през пролетта на 1941 г. На 27 март 1941 г. генерал Душан Симович извършва военен преврат в Югославия и малолетният крал Петър II е провъзгласен за нов държавен глава. Независимо, че Белград официално не напуска Тристранния пакт, превратът е възприет от Хитлер като антигермански акт и подготвените за нападение срещу Гърция германски войски на 6 април 1941 г. атакуват и Югославия. За няколко дни Югославия е разгромена и на 17 април 1941 г. Върховното командване на югославската армия подписва нейната капитулация. На 21 април Г. Чолакоглу подписва пред германския генерал Х. Грайфенберг капитулацията на гръцката армия. По настояване на Италия,

гръцката капитулация е преподписана на 23 април пред Германия и Италия като две съвоюващи държави.

Независимо, че подписването и на двете капитулации става без санкцията на законните правителства в Белград и Атина, документите са факт и те отразяват реалното състояние на нещата. От гледна точка на международното право, военните действия на Италия и Гърция на Балканите през 1940 и 1941 г. трябва да бъдат анализирани през призмата на Хагската конвенция за законите и обичаите на сухопътната война от 1899 г., препотвърдена на втората Хагска конференция за мир през 1907 г. Конвенцията ясно регламентира войната като правно понятие, определя статуса на воюващите страни, техните отговорности, права и задължения както по отношение на военните и цивилните лица, така и по отношение на държавното и цивилното имущество. В чл. 3 на Хагската конвенция заляга разбирането, че воюващата страна е отговорна за всички действия, извършени от лица, влизащи в състава на нейните въоръжени сили. Според конвенцията дадена „територия се признава за заета, ако тя действително се намира във властта на неприятелската армия“ (чл. 42). От тук се извежда постановката, че в такъв случай „законната власт е фактически минала в ръцете на окупатора и последният ще вземе всички зависещи от него мерки с цел да възстанови и осигури, доколкото е възможно, обществения ред и живот, като зачита, освен при абсолютни пречки, действащите в страната закони“ (чл. 43).

На базата на Хагската конвенция е изведен принципът на първата окупация, като по този начин върховният военновременен суверен над завладяната територия става правителството на воювалата неприятелска държава и то носи отговорността за случващото се. По силата на подписаните капитулации отговорен върховен военновременен суверен на Югославия до края на войната е Германия, а в Гърция тази роля се споделя съвместно от Италия и Германия като съвоюващи държави.

Преминаването на властта в Югославия и Гърция от законните им правителства в ръцете на Германия като върховен военновременен суверен е факт, който се приема от редица държави, в т.ч. и от СССР. Така например „на 8 май 1941 г. зам.-комисарят на външните работи на СССР Вишински кани при себе си югославския посланик Гаврилович и му обявява решението на съветското правителство да прекъсне отношенията с Югославия, тъй като е неизвестно къде се

намира нейното правителство”. На 12 май 1941 г. по време на срещата между зам.-комисаря на външните работи и посланик на СССР в Берлин Деканозов и германския посланик в Москва Шуленбург, е изразено задоволство от германска страна за „постъпките, предприети в последно време от Сталин, а именно заявлението на съветското правителство, че прекратява дейността в СССР на дипломатическите мисии на... Югославия. Посолството и представителят на германското информационно бюро своевременно са телеграфирали за това мероприятие на съветското правителство в Берлин”.

През този период България вече се е присъединила към Тристранния пакт и е съюзник на Германия, а нейната територия е използвана като плацдарм за германските войски. Още при воденето на преговорите за присъединяване към пакта през м. февруари 1941 г. между българския генерален щаб и командващия германската армия в Румъния генерал-фелдмаршал Лист е договорено, че „българска войска... няма да бъде употребена за нападателни действия”. На 27 март 1941 г. в секретна директива № 25 Хитлер заявява, че „Военният преврат в Югославия промени ситуацията на Балканите... Ние трябва да се опитаме да принудим Унгария и България да участват в операциите като им дадем надежди по отношение на Банат и Македония”. Същия ден висшето германско политическо и военно ръководство решава, че „сега военна подкрепа против Югославия трябва да се поиска от Италия, Унгария и в някои отношения също от България”. Въпреки този натиск, България стриктно се придържа към решението си да не се включва във военните действия.

Интересен факт от този период представлява опита на Югославия да твърди, че срещу нея се сражават и български части. Поради тази причина на 9 март Белград се обръща към Турция да изпълни своите задължения, произтичащи от Балканския пакт и да нападне България. На това югославско искане Турция отговаря, че „никакви български войски не участват в германските операции срещу Югославия”. Независимо от това, югославската авиация на няколко пъти нанася удари по България, но София не отговаря на тези атаки, а дипломатическите отношения с Белград не са прекъснати. През разглеждания период България не е воюваща страна съгласно разпоредбите на Хагската конвенция, поради което при подписването на капитулациите на Югославия и Гърция няма български представители.

Германската военна кампания на Балканите приключва бързо. Още на 7 април германската армия завзема Скопие, а на 13 април в Директива № 27 от Щабквартирата на Хитлер се съобщава, че „югославските въоръжени сили са унищожени”. С влизането на германците във Вардарска Македония и Беломорието започва установяването на германска военна власт. Към югославското население Германия се отнася като към поданици на победена държава, чийто върховен военновременен суверен е тя. С разполагането на нацистката армия на югославска територия започва действието на т.н. айнзац групи, известни още като мобилни наказателни групи към Главното управление за сигурност на Райха начело с Адолф Айхман. Изпратената от Берлин група е наречена Айнзац група за Югославия. Седалището на групата е в Белград и от там се командват подразделенията в други градове, сред които и Скопие. Само за три дни, от 7 до 9 април 1941 г. германската армия събира стоките от почти всички еврейски дюкяни в Скопие. През този кратък период антиеврейската политика във Вардарска Македония е възложена на Теодор Данекер, дотогавашен германски генерален консул в Скопие.

Нуждата от спешно прехвърляне на немски войски на изток за нуждите на плануваното нападение над СССР става причина за желанието на германските власти да предоставят на България възможността да администрира Вардарска Македония и Беломорието. В германски меморандум от 6 април 1941 г., озаглавен „Общ план за по-късно организиране на администрацията в югославската зона” е записано, че „Македония ще попадне под България”. В Директива № 27 от Щабквартирата на Хитлер от 13 април се съобщава, че германската „армия ще остави една дивизия в Тракия, докато окупацията на останалата част от Тракия ще стане от българите на дата, която ще бъде определена от мен”.

В телеграма на германския външен министър Рибентроп, изпратена на 15 април 1941 г. до германската легация в София изрично се казва, че „съдбата на различните райони, принадлежащи на Югославия, няма да бъде определяна окончателно до края, до сключването на мира. Понастоящем, следователно, никакви изявления не могат да бъдат правени относно политическите цели и бъдещите граници по отношение на Македония”.

За да запази своята роля на неучастваща страна във военната агресия срещу Югославия и Гърция съгласно разпоредбите на

международното право, навлизането на българската администрация става възможно едва след подписването на капитулациите на двете страни. Този момент е изяснен в позицията на Турция, която на 13 април 1941 г. заявява пред Германия, че „българската армия може да влезе в действие едва след като югославската кампания приключи и когато Турция повече няма да бъде обвинявана, че не изпълнява нейните задължения към (Балканския, б.м.) пакт”.

Поради тази причина навлизането на български войски югославска територия става след 17 април, а на гръцка след 21 април. Българските части обаче нямат самостоятелно командване. На 17 април Рибентроп подписва телеграма, която на 18 април е изпратена до германската легация в София и в която се казва: „I. На българската армия сега и бе разрешено да завземе: 1. Гръцка Тракия, ограничена на изток от линията Свиленград – Александруполис, на запад до линията на Струма. 2. Македония, но към настоящия момент не подалече от линията Пирот – Враня, Скопие и от там следвайки течението на Вардар до гръцката граница. II. Германските военни власти вече са получили инструкции от Върховното командване на Вермахта. Моля, уведомете също така българското правителство и добавете, че посочената окупационна линия в Македония е само временна”.

Инструкциите за германското поведение в тази насока са дадени лично от Хитлер в негово секретно решение от 18 април 1941 г., в което се казва: „Фюрерът сега разреши и желае влизането на български части в Тракия... Български полицейски части и войски могат да влязат в югославска територия... Тъй като германското движение ще бъде възпрепятствано от българската окупация, българските части са подчинени на германските армии в тези области”.

В това свое решение Хитлер формулира ясно двете основни цели на Германия по отношение на Македония:

1. Икономически привилегии и свободен износ от въпросните територии към Германия;
2. Транзитни права и комуникации към Гърция.

От тези документи става ясно, че българската армия навлиза в „новите земи” едва след като е получила специално разрешение от Германия, която вече е подписала капитулацията на Югославия и в този момент се явява е носител на върховния военно-временен

суверенитет. В известие от 23.04.1941 г. командващият германската армия разглежда българските части като „подчинени (на немското командване, б.м.)”. Това подчинено положение ясно личи в поверителното донесение до Щаба на войската и началника на поделение 9521, в което се казва: „При навлизането на нашата II армия в Западна Тракия и Егейска Македония, германското командване предупреди Щаба на войската и Щаба на II армия, че всички намерени /заварени/ в горните области материали /храни, тютюни, оръжия, бойни припаси и др./ представляват военна плячка на германците и трябва незабавно да им се предадат. На нашите войски бе забранено каквато и да е реквизиция или изземания, поради което снабдяването им се проведе чрез подвоз от вътрешността на страната. Щабът на войската протестира пред германското командване, но безрезултатно“.

Друг подобен документ от този период информира, че „германците навлязоха в Беломорието като завоеватели и следователно там се разполагаха като завоеватели. На Щаба на българската войска не е известно в какви размери германците са правили изземания, реквизиции и пр., тъй като същите не позволяваха даже и когато нашите войски пристигнаха там, да им се мешат в управлението на страната... Пред вид на това, че след слизането на нашите войски някои от тях бяха се опитали да вземат някои неща, в Щаба на войската се получи писмо от Интендантството на 12 германска армия, с което се обръщаше внимание на българското командване, че цялото гръцко имущество – държавно и частно, се счита като германска държавна плячка – имущество на Третия Райх, и следователно българските окупационни войски не могат да вземат каквото и да е от Беломорието“.

На 18 април Рибентроп нарежда на германската легация в Рим да информира граф Чано, че Германия се надява на италианското съгласие „македонският въпрос да бъде разрешен съгласно българските интереси, така че цялата територия под град Охрид и Охридското езеро, наричани от българите национална светиня, да бъде под суверенитета на България”. По този повод на 22 април 1941 г. Рибентроп и граф Чано се договарят, че „подробностите по окупацията ще бъдат уредени между германските и италианските военни власти”.

По време на тези разговори Рибентроп детайлизира германските икономически интереси в завладяната Югославия. Той заявява, че

„Германия има още повече икономически интереси. Като резултат от нейната военна интервенция, трябва да се очаква, че голямото югославско икономическо пространство, важен източник на доставки за Германия, няма да бъде на разположение за известно време. Би отнело много време преди да се възстанови реда там. Гледайки икономически, балканската кампания създаде големи затруднения за снабдяването на Германия със сурови материали и вноса на зърно от Бачка и Банат, където разрушенията бяха най-големи. При тези обстоятелства Фюрерът, както каза преди, беше заинтересован за две неща в тази територия: 1. Повторното включване на германската зона към Райха, което вече е осъществено по закон, и 2. Гарантиране за Райха на хромовите и оловни мини при Люботен в Македония и оловните залежи в Митровица; При случая с България рудните мини при връх Люботен трябва да бъдат превърнати в германско предприятие, на базата на ясен договор, докато в случая с оловните находища в Митровица, където минните дейности трябва да се развиват, подобни условия би трябвало да се наложат на сърбите... Дойде ред на съгласуването на желанията на Дучето, основани на етнографските разбирания относно албано-македонската граница и едновременното търсене на начин за осигуряване на германските икономически интереси. Резултатът беше новото германско предложение, което външният министър на Райха представи впоследствие под формата на карта с посочени гранични линии. Ще бъде необходимо за него (външният министър на Райха) да говори с българите и да им даде да разберат, че желанията, предявени от Италия, правят сигурна необходимостта от цесията в западната част на Македония”. Същият документ продължава: „В по-нататъшната насока на разговора външният министър на Райха се спря на желанието, изразено от цар Борис относно цесията на Солун към България... Тук Фюрерът сподели гледната точка на Дучето, изразена от граф Чано, че целият комплекс от въпроси, свързани с Гърция, няма да бъде уреждан между Фюрера и Дучето докато не свърши войната”.

Значението на този документ е изключително голямо, защото в него на няколко пъти се използва правният термин „цесия”, т.е. прехвърлянето на права от техния носител върху трета страна. В спомената в документа карта, Вардарска Македония и Беломорието са посочени като територии „под българска администрация“.

На 24 април 1941 г. от германската легация в София е изпратена телеграма, подписана от Клодиус и Рихтхофен, в която се съобщава,

че „България е съгласна с искането на Германия да придобие собствеността върху всички залежи на хромна руда северозападно и североизточно от Скопие, в съгласие с постигнатата предварителна договореност между двете държави относно експлоатацията на залежи от сурови материали”. В документа изрично се подчертава, че това е постигнато, без у царя да остава впечатление, че „ние се опитваме по някакъв начин да се възползваме от ситуацията или да упражним натиск. Изглежда царят разбра веднага значението на въпроса за собствеността, особено в района на Скопие”. По-нататък в телеграмата се казва, че с българският външен министър е разговаряно по „въпроса за собствеността на хромовите рудни мини около Скопие и други икономически и финансови желания. Този разговор означава, както може да се предполага, че ще бъде възможно да уредим тези въпроси скоро по задоволителен начин, както очаквахме”.

Същия ден между Клодиус и Попов е подписан документ, в който се уточнява статута на „завзетата от България част на бившата югославска държава” и се разглежда установяването на българската администрация във Вардарска Македония. От текста на документа се вижда, че българското правителство поема само задължения, които гарантират правата на германците в окупираните Македония и Моравско, които са наречени „отстъпени (от Германия, б.м.) на България области”. За условия, при които ще става това „отстъпване”, за правата на България върху тези области и т.н. нищо не е казано, освен, че те ще бъдат оформени след края на войната. Спогодбата гарантира „присъствието на германски войски в тези области”, чиято издръжка се поема от България. От гледна точка на международното право са важни следните три положения:

1. Германия експлоатира и свободно изнася без всякакви ограничения добити от нея сурови материали.
2. Конфискациите, извършени от германски войски, ще бъдат запазени в полза на Германия.
3. Германия си гарантира присъствието на германски войски в тези области, като разходите за тяхната издръжка се поемат от България.
4. Югославската и гръцка държавна собственост в администрираните от България територии подлежи на германско принудително управление.

По-голямата част от въпросните права на Германия произтичат от чл. 53 и 55 на Хагската конвенция, по силата на която тя става върховен военновременен суверен, поради което ще продължи да управлява и ползва югославското държавно имущество. Единствените права, които България реално придобива, произтичат от чл. 48 и чл. 49 на Хагската конвенция и се изразяват в приходи от облагане с данъци и такси на местното население във връзка с неговото администриране. Важно е да се подчертае, че тези принципи залягат и в подписания на 27 април от Клодиус и Попов друг документ, отнасящ се за администрираните от България територии на Северна Гърция.

Това означава, че въпреки частичното прехвърляне на права върху България по отношение на въпросните югославски и гръцки територии, Германия запазва по-голямата част от притежавания от нея върховен военновременен суверенитет и че за да гарантира тези си права, тя запазва германското военно присъствие във Вардарска Македония и Беломорието. В различни германски издания от този период тези земи не са посочени като част от България, а само като намиращи се „под българска администрация” или като „германска окупационна зона, придадена за администриране на България”.

На 26 април 1941 г. назначеният за областен директор на Скопска област Антон Козаров издава заповед № 1, в която се казва, че „днес – 26 април 1941 г. в района... се установява редовна гражданска, административна и официална власт на царство България... В така установената област от днес влизат в сила всички граждански и административни закони на царство България. Всички граждански, административни и полицейски власти, действали до днес, престават да функционират... Приканвам населението да запази пълно спокойствие, ред и да продължава своята стопанска дейност, като даде пълна и безрезервна подкрепа на установената гражданска, полицейска и общинска власт”.

Никъде в заповедта на областния директор не се говори, че Вардарска Македония се присъединява към България. Изрично е посочено, че там само се установява българска гражданска, административна и официална власт. Това, което правителството в София се опитва да представи като национално обединение, не е признато от нито една държава по света, в това число и самата Германия. На практика във Вардарска Македония и Беломорието възникват две паралелни неравнопоставени власти, като при

възникването на спорове крайното решение се взема от германските власти. Така например в изложение относно възникналия вследствие на германските конфискации продоволствен проблем във Вардарска Македония се съобщава следното: „На 4 май н. г., според данните на комисаря на град Скопие, същият разполага с около 600 тона брашно за около 20-30 дни. Комисарството е издало заповед за примес на 30 % царевица в хляба, но германското командване се е противопоставило и заповедта е била отменена. Същото не се е съгласило и с продажбата на студен хляб. В задържаните складове от германските войски има още около 100000 торби брашно и жито. Чрез съответни постъпки, направени тактично, ще може да се осигури снабдяването на града до нова реколта. Наредих на комисаря да уреди, в съгласие с германските власти, щото хляба за населението да се прави с 30 % царевица и продава студен, а за германските войници да се вади чист пшеничен хляб и да се продава пресен. Разбира се, че за тази мярка е необходимо съгласието на германските военни власти“.

Повече от месец след установяването на българската администрация във Вардарска Македония, в официално сведение до Централното управление на Дирекцията на полицията в София от 31 май 1941 г. за положението в Битолска и Скопска област се казва: „Какво правят германците? Съществува организация, която се грижи за плячката, за събиране всички материали, за събиране повредени машини, бойни припаси, оръжие и пр. Съществува и друга негласна организация, която вечер обгражда улици, спира камиони пред магазините и товари стоки, каквито може и пожелае. Влизат отделни войници, снемат цели топове, не един, не плащат – излизат; други влизат, плащат само за спомен. Германската марка – тя е в ход, но с изгледи дали ще се обменя. И под този страх магазините в големите градове, след като са разграбени, сега стоят заключени и от тях не се продава, защото казват: „Те грабят“. Това обстоятелство е принудило населението да търси подкрепата на нашата (българската, б.а.) полицейска власт... А едни германски части заминават, други идват на почивка, повтарят вчерашното и краят не се вижда“.

Тази особена ситуация на неравноправно двувластие е отразена и в македонската историография. Тя е категорична, че „покрай българските въоръжени сили (в Македония, б.м.), съществуват и германски единици, команди и полиция... Целият германски военен и полицейски апарат в Македония се меси в работите на българските... власти“.

Независимо от сложната ситуация на двувластие, една голяма част от населението на Вардарска Македония приема частичното установяване на българска администрация като свое освобождение. Интересно е да се видят тези събития през погледа на местните македонски евреи. Ето какво пише Аврам Садикарио от Битоля: „Когато германците дойдоха, улиците бяха пусти, някои хора се съпротивляваха, но всички бяха убити. Просто ей така. Германците бяха в Битоля много кратко време, преди българите да дойдат и да окупира Битоля. Възрастните македонци ги приветстваха като освободители. Те смятаха, че с българите са един народ”.

След първоначалната еуфория в България през 1941 г., ръководните фактори в София все по-ясно си дават сметка, че въпросът с Вардарска Македония и Беломорието не е решен. Изключително ценни са спомените на ген. Васил Бойдев, командващ V българска армия в Македония. Той описва речта на цар Борис III на 3 октомври 1942 г. в Скопие по следния начин:

„Царят се яви на балкона. След като благодари за топлото гостоприемство, той завърши краткото си слово със следните думи:

- Желая щото в бъдещото устройство на света Македония да намери своето достойно място.

Той не каза нищо за обединението ѝ с България и това направи лошо впечатление на всички. Когато се връщахме в салона, аз му обясних - тия думи няма да се харесат на македонците. Той обаче заповяда аз да напиша уводната статия в македонския вестник „Независима Македония”, без да променям нито дума от неговата реч. Нареди също така да предам на журналистите написаното от мене и за другите вестници. От всичко това разбрах, че и той вече на вярваше каква ще е бъдещата участ на тази изстрадала страна”.

Възникналата ситуация на неравноправно германо-българско двувластие в „новите земи“ влияе върху правния статут на местното население, но особено специфично е положението на македонските и беломорските евреи. Съгласно разпоредбите на ЗЗН, след неговото влизане в сила евреи не следва да получат българско поданство. От документите на българската администрация през периода май 1941 – май 1942 г. личи, че българските власти нямат яснота по този въпрос. В сведението до Централното управление на Дирекцията на полицията в София от 31 май 1941 г. за положението в Битолска и Скопска област се казва, че съгласно утвърдената

практика, еврейското население е обект на наблюдение от отделение „Б” и то констатира, че „прояви всред еврейското малцинство не са забелязани”. Трябва да се отбележи, че в това сведение се съобщава, че еврейската община „е под полицейски контрол до влизането и в разпоредбите на Соф(ийската) консистория”, а също така евреите не са споменати в раздела „Чужди поданици”.

Тази неяснота продължава и в началото на 1942 г. В доклад на областния полицейски началник в Скопие до дирекцията на полицията в София от 13 януари 1942 г. се съобщава, че бюро за чужденци в цялата Скопска област е регистрирало 1142 лица, от които само две са бивши югославски поданици. Интересни са данните за разпределението на чужденците по народностен състав. От 1 май до 31 декември 1941 г. Скопие е било посетено от 1812 чужденци, от които 287 евреи. От тях 79 са напуснали Скопие. Понататък в доклада се съобщава, че „за същото време са постъпили 2295 декларации на лица от еврейски произход”. От документа не става ясно като какви поданици се разглеждат лицата от еврейски произход.

Едва на 5 юни 1942 г. Министерският съвет в София утвърждава Наредба за поданството в освободените през 1941 година земи. С този акт България прави опит да регулира статута най-вече на лицата от български произход. Нейният чл. 1. Гласи: „Всички югославски и гръцки поданици, от български произход, придобиват по право българско поданство от деня на влизане тази наредба в сила, ако на тази дата имат местожителството си в освободените през 1941 година земи или в старите предели на Царството“. Съгласно чл. 4, „Всички югославски и гръцки поданици, от небългарски произход, които в деня на влизане тази наредба в сила, имат местожителство в освободените през 1941 година земи, стават български поданици, освен ако, до 1 май 1945 година, изявят желание да запазят досегашното си поданство, или да придобият друго чуждо поданство и в същия срок се изселят от пределите на Царството. Тази разпоредба не се отнася до лицата от еврейски произход;“.

Разпоредбите на чл. 4 на практика отлагат решаването на въпроса за гражданството на лицата, които не са от български произход. Изключването на еврейското население от тази група на практика запазва техния статут и има за цел да успокои германските власти. Въпреки това Германия реагира остро срещу всяка промяна в поданството на населението, чийто върховен военновременен

суверен се явява. В своя служебна бележка Главният секретар на българското Министерство на външните работи и изповеданията Димитър Шишманов е записал: “На 11 август 1942 г. ме посети съветникът при Германската легация Морман. Той ми предаде съдържанието на една телеграма на Германското командване “Зюд-Ост” (“Югоизток”, бел. авт.), с която се протестира против постановленията на наредбата за поданство в новоосвободените земи от 5 юни т.г. В телеграмата се казва преди всичко, че е въпрос, дали България има право да урежда поданството в новоосвободените земи преди да има един договор за мир, засягащ съдбата на тия земи... Германското военно командване “Зюд-Ост” настоява да се отмени наредбата за поданство в новоосвободените земи.” Документът е парафиран от министър-председателя Богдан Филев на 12 август 1942 г.

Интересен факт е, че в публикуваното на 24 юли 1942 г. Окръжно № 5347 за прилагане на Наредбата за поданството в освободените през 1941 година земи, въпреки че има специален раздел, в който е разгледано прилагането на чл. 4, никъде не се визират лицата от еврейски произход. В специална забележка в Окръжно № 5347 е записан следният текст: „Да се има предвид, че с наредбата не се засягат лицата, местни жители, в освободените земи, които имат друго чуждо поданство (неюгославско или негръцко) – напр. италианско, турско, американско и др. Тези лица запазват и занапред поданството, което са имали при режима на югославската, респ. гръцката власт”. В тази категория попадат и евреите чужди поданици, живеещи на територията на Вардарска Македония.

Неполучаването на българско поданство е основната разлика между евреите във Вардарска Македония и евреите в старите предели на България. Именно поради тази причина македонските евреи не попадат в групата на българските евреи. В документите на КЕВ „евреите от Македония и Беломорието” ясно са разграничени от „българските евреи”.

Към живеещите в „новите земи“ евреи югославски и гръцки поданици важат разпоредбите на ЗЗН, но с установяването на българската администрация извършваните от германските войски убийствата и физическите издевателства над тях спират. Под българска администрация Скопие дори става привлекателен за евреите от Белград. Много от тях, снабдени с редовно издадени български визи, се опитват да се преселят в Македония. Тези евреи идват напълно

легално във Вардарска Македония с италиански пътни документи, „на които е положена входна виза от посолството на България в Сърбия”. Въпреки това официално разрешение на българските власти, на гара Скопие идващите евреи са предупреждавани, че не могат да останат в града. Това се дължи на факта, че през целия период от април 1941 г. до октомври 1944 г. на гара Скопие има германска военна комендатура. Възникналата ситуация на неравноправно германо-българско двувластие в „новите земи” позволява на местните нацистки власти веднага да организират връщането на голяма част от тези евреи в Сърбия.

Македонският историк Глигор Тодоровски описва случай на депортиране на 47 евреи от Скопие по следния начин: „На 25 ноември 1941 година били изгонени значителен брой евреи от Скопие над 18-годишна възраст. Те били изгонени и натоварени в германски вагон, придружаван от германски и български полицаи”. Отказването на правото на престой, независимо от издаването на официални български входни визи показва, че подобни акции във Вардарска Македония са германска инициатива, успешно реализирани поради наличния върховен военновременен суверенитет на Германия.

За първи път официално на 15 октомври 1942 г. германското външно министерство възлага на германския пълномощен министър в София Адолф-Хайнц Бекерле да влезе в преговори с българските власти по въпроса за изселването на изток на евреите под негов контрол. На 2 февруари 1943 г. в София се състои първата среща на комисаря на КЕВ Александър Белев с представителя на германското посолство в София Теодор Данекер. На 4 февруари 1943 г. Белев пише доклад до министъра на вътрешните работи Габровски, в който съобщава, че „Данекер се представи като упълномощен от германските власти да уговори изселването на евреите от Македония и Беломорието... Райхът е готов да приеме еврейското население от Македония и Беломорието, както и нежелателните евреи от старите предели... Изселващите се евреи трябва да бъдат предадени (на германците, б.а.) в предварително определени гари. Събирането на евреите в концентрационни лагери и довеждането им до съответните гари е в тежест на Комисарството... Разписанието на специалните влакове, които ще дойдат от Райха, ще се уговори направо между германските и българските железници”.

От доклада на Белев е видно, че хитлеристка Германия иска от България евреите от „новите земи“ да бъдат съсредоточени от КЕВ в предварително уговорени български гари, където те ще бъдат предадени на германските власти и с германски транспорти ще бъдат извозени на изток.

На 22 февруари 1943 г. комисарят на КЕВ Александър Белев и Теодор Данекер като представител на германското посолство подписват известното „Споразумение по изселването най-първо на 20 000 евреи от новите български земи Тракия и Македония в германските източни области“. За подписването на документа Данекер получава специални инструкции по телефона от Берлин лично от Адолф Айхман.

От гледна точка на организирането на самата депортация, важни са следните елементи в договора: „След потвърждение чрез Министерския съвет, в новите български земи Тракия и Македония ще се готвят 20.000 евреи – без разлика на възрастта и пола – за изселване... За всеки транспорт ще се приготви един списък на лицата влизащи в транспорта, ... в три екземпляра. Два екземпляра се предават на германския придружаващ транспорта, а един на германския пълномощник в София... Въпроса за охраната на транспортите ще се реши още. Евентуално една германска охранителна команда ще приеме транспортите вече на изходната гара“.

Съгласно споразумението, изселването на евреите е възможно само след потвърждаване от страна на Министерския съвет. Действията на Александър Белев обаче не са съобразени с тази част от договореното. Той, въпреки липсата към този момент на решение на Министерски съвет, на следващия ден след подписването на споразумението, на 23 февруари 1943 г., заедно с други служители на КЕВ предприемат пътуване из „новите земи“, по време на което нареждат на регионалните представители на КЕВ да организират депортирането на местните евреи.

С подписаното от Белев споразумение и организираната депортация той поставя българското правителство пред свършен факт. Чрез тези си действия Белев подпомага германския натиск, в резултат на което на 2 март 1943 г. е прието Постановление № 127 на МС за изселване „до 20 000 евреи“ от „новоосвободените земи“. В него е посочено, че това става „в споразумение с германските власти“.

Акцията по депортирането на евреите от „новите земи“ започва през нощта на 3-ти срещу 4-ти март 1943 г. в Беломорието и на 10-ти срещу 11-ти март във Вардарска Македония.

След ареста на 4000 беломорски евреи, те престояват в транзитни лагери, след което са извозени към пристанище Лом. На 20 и 21 март 1943 г. те са качени на четири кораба и по река Дунав са изпратени за Виена, а оттам за концлагера Треблинка. В доклад по изселването на евреите от Тракия и Беломорието от 23.03.1943 г. Ал. Белев пише, че депортираните са натоварени на югославски и австрийски кораби. По названието на корабите може да се направи извода, че три от тях са югославски: „Караджордже“, „Войвода Михич“ и „Цар Душан“. Корабът „Сатурнус“ е австрийски. В същия доклад Белев информира, че „немската полиция пое формално евреите от Лом“.

Непосредствено преди акцията по вдигане на евреите от Вардарска Македония, на 7 март 1943 г. германското военно присъствие в Скопие е засилено с изпращането на 200 елитни германски войници, прехвърлени от фронта при Сталинград. Особеното в случая е, че те са участвали в превземането на Скопие през април 1941 г. и много добре са познавали обектите от военно значение в града. С този акт германските военни власти демонстрират, че те са истинският суверен в областта. От страна на хитлеристка Германия още през 1943 г. е лансирана идеята българската администрация да бъде отстранена и да се обяви създаването на независима Македония. В едно донесение до Абвера от 28 септември 1943 г. относно ситуацията в Македония се казва: „Стремежът за независимост има за цел пълна автономия на македонския народ в състава на една южнославянска държава... Германия се надява на реализация на идеята само в случай, че българската войска не вземе активно участие в сегашната война. Предполага се, че в този случай Райхът ще се освободи от политическите ангажименти спрямо България и ще може да задоволи желанията на македонците. Иначе реализирането ще трябва да се осъществи със сила в рамките на българската държава“. Този документ потвърждава, че съдбата на Македония през този период е изцяло под германски контрол, като Хитлер дори е готов да употреби сила срещу България, за да отстоява своите интереси.

Независимо от този факт, по заповед на българските власти от лагера в Скопие са освободени 67 лекари и аптекари заедно със семействата им, 74 души испански поданици, 19 албански поданици

и 5 души италиански поданици, или общият брой на освободените от българските власти е 165 души. Германският консул в Скопие съобщава, че освобождаването на групата на лекарите и аптекарите е направено от българската администрация с мотива, че тези „евреи ще бъдат изпратени в северомакедонските градове Куманово, Враня, Сурдулица и други, където се чувства остра нужда от лекари”.

Охраната на транзитния лагер е смесена българо-германска. В своите показания пред Федералната комисия на Македония лекарят на лагера Ховсеп Агоп Бояджин заявява, че „лагерът беше пълен с агенти, германски и български стражари”.

Съгласно данните от сайта на Яд вашем, на 21 март в Скопие пристигат, за да проконтролират лично организираната от тях депортация комисарят по еврейските въпроси Александър Белев, германският посланик в София Бекерле и хауптштурмфюрерът от СС Теодор Данекер. От Скопие македонските евреи са транспортирани с три германски влакови композиции на 22, 25 и 29 март 1943 г. за концлагера Треблинка в окупираната от германците Полша, където са унищожени.

В първият депортационен влак на 22 март 1943 г. са натоварени 2338 души. Ал. Матковски твърди, че на „гара Лапово чакало едно отделение от 35 германски войника, начело с командира на щпиц-полицията Рот”. Влакът пристигнал в Треблинка на 28 март 1943 г. От наличната документация е видно, че още първата депортация е извършена от германските власти, като те поемат евреите на гара Скопие. За тази депортация Яд Вашем твърди, че българското участие се изразява в присъствието на 120 български полицаи. В същото време според Александар Матковски „за първия транспорт Министерството за вътрешни работи на България определило един офицер и 20 български войника”. От спомените на спасилият се от Монопола Алберт Сарфати е видно, че първата влакова композиция още в Скопие е охранявана от „20 германци, начело с един офицер”.

В докладът на Александър Белев от 23.03.1943 г. за първата депортация на евреите от Македония наистина е записано, че български полицаи придружават първия влак до гара Лапово (по средата на пътя между Ниш и Белград, б.а.): „На 22 март замина първият влак с 40 вагона за Германия с 2334 души. Влакът се придружава от лекар еврейин, който не е бил граждански мобилизиран. Придружава се от български полицаи, като навярно в Лапово ще бъде поет от немски полицаи. Формално обаче

предаването на немските власти се извърши на гара Скопие на полицейската група, която придружава влака”. Остава загадка защо българските полицаи са пътували до гара Лапово, но при всички случаи и при първия влак контролът върху депортираните е в ръцете на германските власти.

За втората депортация на 2402 евреи, състояла се на 25 март, данните на Яд вашем сочат, че „в Скопие два дни по-рано пристига специална германска военна единица, командвана от сержант Бухнер, за да организира и охранява транспортирането”. Тази информация не е точна, защото сержант Бухнер командва охраната на третия транспорт. Според А. Матковски, „в самата сграда на Монопола беше извършено приемо-предаването на транспорта. Транспортът бе приет от водача на шпиц-полицията Хандрик, който по заповед на Данекер от София тръгна от Нишка баня с едно отделение от 35 германски войници и пристигнал в Скопие на 23 март”.

Информацията на Яд вашем за третата последна депортация на 2404 евреи, осъществена на 29 март 1943 г. сочи, че „транспортирането също е било организирано и охранявано от германски полицаи”. А. Матковски цитира обаче германски сведения, които дават допълнителна яснота: „И за третия транспорт най-точни сведения са оставили германците. По заповед на Данекер от София, първото отделение от 30 германски войници, полицейска стражарска част от Нишка баня, начело с водача на шпиц-полицията Бухнер, тръгна за Скопие, където пристигнала около 23 часа. На 29 март 1943 г., около 6 часа сутринта в тамошния тютюнев склад започнало товаренето на 2040 евреи в товарни вагони”.

Запазен е отчета на германския офицер, който отговаря за охраната на третия транспорт от Скопие. В него той описва пътуването по следния начин:

„Работен доклад, 12 април 1943 г.

Тема: охрана на еврейските транспорти

Въз основа на телефонна заповед на хауптшурмфюрер от СС Данекер, влакът тръгна от Скопие на 23 март 1943 г., в 12 часа, охраняван от полицейския конвой на взвод № 1, който се състои от тридесет души под командата на полицейски сержант Бухнер.

Влакът пристигна в 23:00 часа. На 29 март, в 06:00 часа, започна товаренето на 2404 евреи в товарни вагони в бившите тютюневи складове. Товаренето завърши в 12:00 часа, а в 12:30 влакът потегли.

Влакът преминава през албанска територия. Крайното местоназначение, лагерът Треблинка, бе достигнато на 5 април 1943 г., в 07:00 часа, по линията Честохова, Поиткроев, Варшава. Влакът бе разтоварен същия ден в часовете между 09:00 и 11:00.

Инциденти:

Пет евреи починаха по пътя. В нощта на 30 март - една възрастна жена на седемдесет години; в нощта на 31 март - един възрастен мъж на осемдесет и пет години; на 3 април - една възрастна жена на деветдесет и четири години и едно шест-месечно бебе. На 4 април умря възрастна жена на деветдесет и девет години.

Списъчен състав на транспорта:

Приети 2404 души

Загуби по пътя 5 души

Общо доставени в Треблинка 2399 души

Подпис: Карл, лейтенант от военната полиция и ротен командир”.

Както се вижда от документите, и при трите депортации контролът е от страна на германските власти. Инициативата и водещата роля на Хитлеристка Германия в тези събития се потвърждава и от германския посланик в България Адолф-Хайнц Бекерле, който през 1945 г. е арестуван от Червената армия и изпратен в СССР, където е подложен на разпити в московския затвор Лубянка. Там на 23 март 1945 г. Бекерле дава следните интересни показания за депортирането на македонските и беломорските евреи: „По нареждане на Химлер, което аз получих по телеграфа, аз, съвместно с упълномощения от германското правителство по еврейските въпроси – Данекер, чрез министър Габровски, постигнах изселването на евреите от Македония и Тракия (14 000 – 15 000 души), които съгласно моето искане бяха транспортирани в Полша“. Тези признания са изключително важни, защото те конкретно посочват чия е инициативата за депортирането на македонските и тракийските евреи и от кого е реализирана.

Едно от основните обвинения към българската държава в тези събития е, че тя „е съучастник в геноцид... (тя) е съучаствала в това

престъпление, като е доставила на нацистките власти повече от 11 000 евреи от окупираните територии, знаейки, че ще бъдат унищожени в лагерите на смъртта”. Очевидно е, че подобно твърдение не е съобразено както с международно-правния статут на „новите земи“, така и с този на тяхното население. Трябва да се отговори и на въпроса дали българските власти са знаели за цялостния хитлеристки план и дали безропотно са изпълнявали нарежданията на Хитлер?

В своя доклад до министъра на вътрешните работи Габровски от 04.02.1943 г. главният комисар на КЕВ Ал. Белев заявява, че „изселването трябва да се държи в тайна” и че „надзора и ръководството на изселването (до предаването на евреите на германските власти, б.а.) трябва да принадлежи на комисарството” (т. 5 и т. 7 от доклада). Това е основната причина абсолютното мнозинство от представителите на българската администрация във Вардарска Македония да не са запознати с предстоящата депортация. Изключително интересна информация за отношението на българската администрация към депортацията ни дава доклада на Ал. Белев от 23 март 1943 г. В т. ж) той е записал, че „представителят на комисарството Драганов е проявил липса на такт по отношение на местните власти и е влязъл в конфликт с повечето от тях, което се е отразило върху работите на лагера (сградата на тютюневия монопол в Скопие, б.м.)”. От доклада е видно, че по-голямата част от местната българска администрация не одобрява дейността на представителя на КЕВ.

Още по-ценни в тази насока са показанията на спасилия се от Холокоста Пепо Моше Алалуф, секретар на еврейската община в Скопие. Той казва, че „на 8 март 1943 г. в моята канцелария дойде Желязков, тогава секретар на градска община и ми каза, че аз и председателят на еврейската вероизповедна община в Скопие Аджисто Ароести ще бъдем арестувани, защото сме научили, че ще бъдем събрани в лагер... Тогава Желязков ми каза: „Бягайте, защото тези дни всички евреи ще бъдат събрани в лагер”. Същата вечер ние съобщихме това на някои наши приятели, а ние побегнахме към Албания”.

Германското искане за депортацията на евреите югославски поданици е свързано с официалното твърдение на Берлин, че ще бъдат използвани като работна сила за подпомагане на германската икономика и военната промишленост. Депортацията на македонските

евреи става достояние на международната общност веднага след потеглянето на първия депортационен влак от Скопие на 22 март 1943 г. Така например два дни по-късно в „Ню Йорк Таймс“ на 24 март пише: „Съгласно съществуващите планове, около половината от депортираните (10 000 б.м.) български евреи ще започнат работа в селското стопанство на Голяма Германия, на една четвърт като полуквалифицирани работници ще им бъде позволено да се откупят чрез „доброволна работа“ във военната индустрия в най-много бомбардирания Рур. Останалата една четвърт ще бъде транспортирана до Генералната губерния [окупираната от германците Полша] за „работа, директно свързана с войната“.

Въпреки оповестяването на информацията за депортацията на македонските евреи още през март 1943 г. в съюзническите медии, нито крал Петър II, нито емигрантското югославско правителство в Лондон начело с ген. Д. Симович, нито югославското колаборационистко правителство на националното спасение на Милан Недич в Белград не протестираат, въпреки че депортираните евреи са югославски поданици, а депортационните влакове минават през югославска територия.

С оглед на тези факти, трябва да приемем като справедлива констатацията на Седми състав на т.н. Народен съд, пред който са изправени виновниците за антиеврейските погроми начело с комисаря Александър Белев. След едномесечни заседания, в присъдата си от 1945 г. е констатирано, че „акцията по изселването (на евреите от новите земи, б.м.) е по скоро немска, отколкото българска акция“.

Тази констатация предхожда с петнадесет години установяването фактите по време на съдебния процес срещу Адолф Айхман в Израел през 1961 г. Обвиняемият признава, че „Италия и България саботираха немските заповеди и играеха сложна игра, чрез измама и хитрост, спасявайки евреите в своите страни, демонстрирайки при това чудеса от истинска смелост... Германците бяха под влиянието на разбирането, че цар Борис е основно отговорен за запазването в безопасност на евреите в България и е достатъчно сигурно, че германските разузнавателни агенти са го убили“. Айхман заявява, че „е съмнително дали българите са знаели какво всъщност означава „преселване на изток“.

Исклучително показателен е факта, че независимо че в началото на септември 1944 г. българската армия и администрация се изтеглят

от Вардарска Македония, там остават да функционират германските окупационни власти, установили се още през април 1941 г. Едва след изтеглянето на хитлеристките войски през ноември 1944 г. се установява новата югославска власт и настъпва нова промяна в международно-правния статут на тази територия. Този факт потвърждава извода, че съгласно международното право, действителният окупатор на областта е Германия.